

تفاوت های جنسیتی در نگرش و مشارکت در طرح مدیریت پسماند در منطقه ۵ شهرداری تهران^۱

زهرا زارع^۲

چکیده

مدیریت پسماند یکی از ضروریات جامعه شهری امروزی و توسعه اجتماعی است، بی شک نگرش و رفتار شهروندان در این زمینه بسیار مهم است و در پیشبرد و کارایی برنامه های مدیریت پسماند نقش مهمی ایفا می کند؛ با توجه به اینکه نگرش عمومی در فضای مدیریت شهری عمدتاً مبتنی نقش زنان خصوصاً زنان خانه دار در زمینه پسماندهای خانگی است و بسیاری از برنامه ها برای زنان برنامه ریزی و اجرا می شود؛ این تحقیق با هدف مقایسه زنان و مردان در نگرش و مشارکت در طرح مدیریت پسماند خانگی انجام شده است تا این قضاوت و برنامه ریزی مورد بررسی قرار گیرد. در این مطالعه از پیمایش با تکنیک پرسشنامه حضوری استفاده شده است. جامعه مورد مطالعه شهروندان تهرانی ساکن در منطقه ۵ تهران هستند و حجم نمونه ۸۰۰ نفر است که به روش خوشه ای چند مرحله ای از کلیه محلات این منطقه مورد پرسش قرار گرفته اند. نتایج این تحقیق نشان می دهد که تفاوت معناداری بین زنان و مردان منطقه ۵ شهرداری تهران در میزان آشنایی، ضرورت احساس شده جهت تفکیک پسماندها و بازیافت آنها، میزان احساس وظیفه جهت مشارکت در طرح، میزان تفکیک زباله تر و خشک و میزان تلاش برای تولید زباله کمتر وجود ندارد و تمایل عمومی خوبی صرفنظر از جنسیت در این زمینه وجود دارد که می توان از پتانسیل موجود به خوبی در زمینه مدیریت پسماند بهره جست.

واژگان کلیدی: مدیریت پسماند، تفکیک زباله، بازیافت، مشارکت، جنسیت.

تاریخ پذیرش مقاله: ۱۳۹۹/۰۸/۱۸

تاریخ دریافت مقاله: ۱۳۹۸/۰۴/۲۳

^۱ این مقاله حاصل طرح پژوهشی در زمینه اثربخشی طرح مدیریت پسماند در منطقه ۵ شهرداری تهران است.

^۲ استادیار گروه علوم اجتماعی، واحد تهران شرق، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران (Email: zahra.zare2006@gmail.com)

مقدمه

توسعه اجتماعی شامل هم دستاوردهای مادی مانند سلامت، آموزش و پرورش مناسب، دسترسی پایدار به منابع، کالاها و خدمات برای زندگی مناسب در یک محیط قابل پذیرش، و هم دستاوردهای غیرمادی با ویژگیهای اجتماعی و فرهنگی مانند حس کرامت، امنیت و شمول اجتماعی و دستاوردهای سیاسی مربوط به فعالیت، مشارکت و بازنمایی است (سازمان ملل ۲۰۱۶ به نقل از جغتایی و همکاران، ۱۳۹۵). بر این اساس مدیریت پسماند در جوامع شهری از نمودهای توسعه اجتماعی محسوب می شود که هم در بحث سلامت و ایمنی و هم در مقوله مسئولیت پذیری و شهروندی حائز اهمیت است. با گسترش شهرنشینی و افزایش جمعیت، یکی از موضوعات مهمی که بخش اعظم فعالیت مدیریت محلی را به خود اختصاص داده است، موضوع مدیریت بهینه پسماندهای تولیدی می باشد. امروزه با رشد سریع شهرنشینی، افزایش سطح درآمد و رفاه جامعه و رشد سریع اقتصادی و اجتماعی در کشورها علاوه بر افزایش کمیت و میزان پسماند، تغییر الگوی مصرف منجر به افزایش کیفیت پسماند تولید شده گردیده است (رهنما و کاظمی خیبری، ۱۳۹۱: ۳۰۸). از لحاظ تاریخی، مهم ترین ضرورتها در رابطه با پسماند، سلامت و ایمنی بوده است. به گونه ای که پسماند باید به نحوی مدیریت شود که حداقل خطر را برای سلامت انسان داشته باشد، اما جوامع امروزی نیازهای گسترده تری را مطرح نمودند، پایداری زیست محیطی (چرخه بازگشت مواد به طبیعت) از طریق بازیافت و استفاده مجدد آن و بازده اقتصادی، از اهم آن است. در چارچوب این ضرورتها مهم ترین دلایل اهمیت مدیریت پسماند را می توان: حفظ منابع طبیعی زمین، جلوگیری از آلودگی محیط زیست، اتخاذ رویکرد یکپارچه و جامع کاهش پسماند تولیدی و یا مدیریت پسماند تولید شده به روشی پایدار محیط زیستی و برنامه ریزی و سامان دهی نظام مالی مراحل مختلف مدیریت پسماند، برشمرد (نورپور و همکاران، ۱۳۹۲: ۱۱). مدیریت پایدار پسماند باید از لحاظ محیط زیستی مؤثر، از لحاظ اقتصادی مقرون به صرفه و از لحاظ اجتماعی مقبول باشد. رشد روزافزون جمعیت شهری، تغییر الگوهای زندگی و صنعتی شدن باعث انباشته شدن حجم عظیمی از پسماند در محیط زیست گردیده است، بطوری که در حال حاضر در شهر تهران روزانه حدود ۷۰۰۰ تن پسماند تولید می شود که از این مقدار بر اساس آنالیز انجام شده ۷۰ درصد تر و ۳۰ درصد مابقی پسماند خشک می باشد (سازمان مدیریت پسماند، ۱۳۹۵).

بی شک یکی از اجزای اصلی در اجرای طرح مدیریت پسماند، شهروندان هستند، چرا که بخش مهمی از پسماندها را پسماندهای خانگی تشکیل می دهد و نحوه عمل شهروندان در تولید پسماند، تفکیک، انتقال و بازیافت بر مدیریت پایدار پسماند بسیار تاثیرگذار است. به همین دلیل تلاش می شود تا با آموزش و اطلاع رسانی و ایجاد بسترهای مشارکت شهروندان، زمینه ترغیب آنها در طرح مدیریت پسماند خصوصا در شهرهای بزرگ چون تهران فراهم گردد تا نتایج طرح هر چه بیشتر با اهداف این برنامه ها همخوان باشد. در این میان این نظر وجود دارد که با توجه به این که بحث پسماندهای خانگی در حوزه خانه است، زنان احتمالا مشارکت بیشتری در این طرح نشان می دهند (خبری و آزاد ارمکی، ۱۳۹۳: ۶۸؛ مظاهری و کرامتی، ۹۲؛ نجفی، ۱۳۹۴: ۶۶؛ مجلسی، ۱۳۹۴) و بسیاری از برنامه های آموزشی و اطلاع رسانی برای آنها اجرا می شود. اگر چه به نظر می رسد برای توفیق در این راه نیاز به مشارکت تمامی شهروندان صرف نظر از جنسیت آنهاست. بر این اساس و با توجه به اهمیت شناخت نگرش و میزان مشارکت زنان و مردان در مدیریت پسماند، این مطالعه تلاش کرده است تا دیدگاه شهروندان منطقه ۵ شهر تهران را مورد بررسی قرار دهد تا هم وضعیت موجود این مشارکت مشخص گردد و هم بررسی مقایسه های صورت گیرد که آیا زنان و مردان در خصوص مشارکت در طرح مدیریت پسماند نگرش، اطلاعات و عمل متفاوتی دارند؟ نتایج این تحقیق کمک خواهد کرد تا با دقت بیشتری در حوزه برنامه ریزی مدیریت پسماند عمل شود.

اهداف از این تحقیق شناخت میزان مشارکت شهروندان در مدیریت پسماند، میزان آشنایی، میزان ضرورت احساس شده در تفکیک زباله ها و بازیافت آنها، میزان احساس وظیفه جهت مشارکت، میزان تفکیک زباله در مبدا و میزان تمایل به تولید زباله کمتر در شهروندان منطقه ۵ شهرداری تهران و بررسی مقایسه ای آن در زنان و مردان این منطقه است.

چارچوب نظری

بر اساس رویکرد تلفیقی در توسعه، توسعه اجتماعی و عدالت اجتماعی برای نیل به صلح و امنیت و تداوم آن برای شهروندان ضروری است و بر این مهم تأکید شده که توسعه اقتصادی، توسعه اجتماعی و حفظ محیط زیست در رابطه متقابل با یکدیگر بوده و چهارچوب توسعه پایدار را تشکیل می دهند که هدف آن ارتقای کیفیت زندگی برای همه آحاد بشر است (جغتایی و همکاران، ۱۳۹۵). بر این اساس حفظ محیط زیست یکی از ارکان اصلی توسعه انسانی، توسعه پایدار و توسعه اجتماعی است که باید بیش از پیش بدان توجه کرد، برنامه های مدیریت پسماند با همین هدف و افزایش مسئولیت پذیری شهروندان در امور توسعه و زیست بوم اجرا می شود. رایبیز یکی از نظریه پردازان مهم در حوزه مدیریت سازمان ۴ رویکرد را در خصوص اثربخشی جمع بندی و ارائه می کند: رویکرد مبتنی بر تامین هدف، در این رویکرد به اهداف سازمان توجه می شود و میزان هدف های تامین شده معرف میزان اثربخشی سازمانی خواهد بود؛ رویکرد سیستمی، بر اساس این رویکرد سازمان در تحصیل و تامین منابع مورد نیاز و نیز در حفظ و نگهداری سیستم سازمانی باید موفق باشد تا بتواند در وضعی اثربخش باقی بماند؛ رویکرد ارزشهای رقابتی، تأکید این رویکرد این است که معیارهایی که شما در ارزیابی اثربخشی سازمان برای آنها ارزش قابل بوده و مورد استفاده قرار می دهید متکی به این است که شما چه کسی بوده و چه منافعی را مد نظر دارید و رویکرد دینفعان استراتژیک، سازمان زمانی اثربخش است که خواسته های عوامل محیطی خود را که تداوم حیات سازمان مستلزم حمایت آنهاست، برآورده کند. (رایبیز، ۱۳۸۸: ۶۳؛ زکی و همکاران، ۱۳۸۵)

قطعا یکی از دینفعان کلیدی در مدیریت پسماند، شهروندان هستند که نقش آنها بسیار مهم و اثرگذار است و بررسی نحوه عمل آنها می تواند اثربخشی برنامه را مشخص کند. در این همین راستا از اثربخشی بر پایه نظر دینفعان یعنی شهروندان در این مطالعه استفاده شده است.

اجرای طرح مدیریت پسماند در شهر تهران

پسماند به مواد زائدی گفته می شود که عمدتاً به واسطه فعالیت انسان در بخش های کشاورزی، صنعتی و شهری تولید می شود که به دلیل ازدیاد روزافزون، نیاز به مدیریت دارد. معمولاً پسماندها یا زباله ها شامل ۸ دسته ذیل می باشند: پسماندهای خانگی، پسماندهای بیمارستانی، پسماندهای تجاری، پسماندهای خطرناک، پسماندهای صنعتی، پسماندهای خاک و نخاله ساختمانی، پسماندهای خیابانی، پسماندهای پارکها، فضای سبز و گورستانها (سازمان مدیریت پسماند، ۱۳۹۵).

معمولاً در کشور ما بازیافت مواد از زایدات تولیدی به روش های زیر انجام می گیرد:

- توسط افراد و کارگران دوره گرد و با استفاده از چرخ های دستی قدیمی یا وانت بصورت خانه به خانه
- توسط اماکن و فروشگاههای مخصوص که از افراد یا مراکز تولید خریداری نموده و به فروش کلی مبادرت می کنند.
- به روش تعیین قرارداد با تولیدکنندگان در موسسات که توسط فروشگاهها یا مراکز خرید انجام می شود مانند صنایع تولیدی کاغذی، کارتن و پلاستیک
- توسط آگهی در روزنامه با ارائه تلفن یا آدرس دفاتر ویژه خرید
- توسط رفتگران و کارگران خدمات شهری شهرداری
- فروش مواد زاید گیاهی و پسماندهای میوه و حتی نان خشک ها به دامداران جهت تغذیه طیور و دام
- جمع آوری پسماندهای خشک توسط بخش خصوصی مورد تایید سیستم شهرداری تهران (همان منبع)

شهرداری تهران از اواخر سال ۸۴ اقدام به اجرا و توسعه عملیات مکانیزاسیون خدمات شهری در سطح نواحی مناطق تهران نمود. در این روش با استفاده از ماشین آلات و تجهیزات مکانیزه و پیشرفته که مجهز به سیستم فشرده سازی و پرس زباله هستند، پسماندهای نگهداری شده در مخازن مخصوص توسط خودروی مکانیزه تخلیه گردیده و پس از تکمیل ظرفیت به ایستگاه انتقال

یا به طور مستقیم به مرکز دفن منتقل می گردد. این خودروها مجهز به داشتن مخزن شیرابه گیر می باشند. وجود مخزن شیرابه گیر باعث جلوگیری از جاری شدن شیرابه و ریختن زباله در سطح خیابان می شود. (همان منبع)

در حال حاضر در مجتمع دفع و پردازش آرادکوه، پسماندهای شهری جداسازی و کمپوست (کودآلی) تولید می شود. با توجه به میزان بسیار زیاد زایدات تولیدی در شهر تهران که روزانه بالغ بر ۷۰۰۰ تن می باشد و هم چنین با توجه به اینکه حدود ۷۵ تا ۸۰ درصد از زایدات تولیدی شهر تهران را مواد آلی و پسماندهای مواد غذایی تشکیل می دهد، استفاده از فرآیند کمپوست سازی به جهت دفع صحیح و بهداشتی زایدات تولیدی و انجام پردازش علمی بر روی زایدات تولیدی منطقی به نظر می رسد. در این مجتمع پسماندهای آلی از پسماندهای خشک جداسازی شده و در پروسه تخمیر هوازی به کمپوست تبدیل می شود و مواد خشک به روش های بهینه جدا سازی شده و به چرخه تولید باز خواهند گشت که این موجب بهبود محیط زیست شهری و بهبود وضعیت اجتماعی و بهداشتی مردم خواهد شد.

طرح تفکیک پسماندهای خشک شهر تهران در مبداء در سال ۱۳۸۴ به مرحله اجرا گذاشته شد. در حال حاضر و با پیشرفت های صورت گرفته فرایند جمع آوری پسماندهای خشک تفکیک شده شهروندان تهرانی در مبدا به ۳ طریق توسط شهرداری تهران صورت می پذیرد: غرف بازیافت، تحویل هفتگی پسماندهای خشک جمع آوری شده به پیمانکاران شهرداری تهران و مخازن آبی رنگ مکانیزه ۱۱۰۰ لیتری. (سایت شهرداری تهران، ۱۳۹۴)

سازمان مدیریت پسماند شهرداری تهران با استقرار بیش از ۲۷۰ عدد غرفه بازیافت در نقاط مختلف شهر از جمله نقاط پرتردد همچون میدانی میوه و تره بار، به جمع آوری پسماندهای خشک تفکیک شده توسط شهروندان می پردازد. طی این فرایند شهروندان پسماندهای خشک تفکیک شده خود را به نزدیک ترین غرفه بازیافت تحویل داده و در قبال آن پول نقد، اقلام بهداشتی و شوینده، لوازم و تحریر، بن خرید کتاب و... دریافت می نمایند.

در روش دیگر، پیمانکاران بخش خصوصی با حضور در محلات و مراجعه به درب منازل نسبت به ارایه کاتالوگ و بروشور های آموزشی و فرهنگی، به آموزش چهره به چهره شهروندان از جمله زنان خانه دار پرداخته و در پایان مخازن کارتن پلاست و کیسه های مخصوصی را جهت جمع آوری پسماندهای خشک در اختیار شهروندان قرار می دهند. خودروهای مخصوص جمع آوری پسماندهای خشک در این روش به ملودی های مخصوصی مجهز بوده که در هنگام ورود به محله مورد مورد نظر، جهت آگاهی شهروندان نسبت به نواختن آن اقدام می نمایند.

در شیوه سوم با نصب بیش از ۱۰ هزار مخزن آبی رنگ مکانیزه ۱۱۰۰ لیتری در نقاط مختلف شهر در کنار مخازن مکانیزه مخصوص پسماندهای تر که بیشتر در مناطق تجاری و اداری استفاده شده، مخازن به صورت روزانه توسط ناوگان مکانیزه مخصوص، جمع آوری و به ایستگاه های تفکیک منتقل می گردد. (همان منبع)

همچنین کمپین آسمان آبی، زمین پاک یک برنامه چندگانه با محوریت آموزش شهروندان اجرا می شود. بخش زمین پاک این کمپین مربوط به کاهش صدمات به محیط زیست و مدیریت پسماند و تفکیک زباله از مبدا است. این کمپین از سال ۹۳ شکل گرفته و به صورت جدی، برنامه های قبلی شهرداری را معرفی و اجرا می کند.

پیشینه تحقیق

برخی از اخیرترین تحقیقات اخیر در زمینه اثرات عوامل اجتماعی و فرهنگی بر مدیریت پسماند انجام شده است، در ادامه اشاره شده اند، این تحقیقات غالباً به اهمیت بازیافت و مدیریت پسماند، نواقص و نقاط ضعف موجود و برخی عوامل تاثیرگذار توجه شده است.

▪ یافته های اردستانی جوادی و همکاران در سال ۱۳۹۸ در زمینه بررسی اثربخشی فعالیت های آموزشی سرای محلات منطقه ۱۴ تهران، بر دانش، نگرش و رفتار شهروندان در زمینه مدیریت پسماند و تفکیک از مبدا نشان می دهد که بین

دانش افراد آموزش دیده و آموزش ندیده در زمینه مدیریت پسماند اختلاف معناداری وجود داشت. علاوه بر این، افراد آموزش دیده نگرش مثبت تری نسبت به مدیریت پسماند در مقایسه با افراد آموزش ندیده داشتند. نتایج همچنین بیانگر وجود تفاوت معنی دار در رفتار تفکیک زباله از مبدا توسط دو گروه مورد مطالعه نیز بود. این مطالعه به صورت توصیفی - مقایسه ای از طریق تکمیل ۵۳۷ پرسشنامه بین افراد آموزش دیده و آموزش ندیده و با کمک سرای محلات هر ناحیه منطقه ۱۴ تهران انجام شده است.

■ غلامی و همکاران در سال ۱۳۹۷ در مطالعه، تاثیر عوامل اجتماعی اقتصادی در مشارکت شهروندان با تاکید بر مدیریت پسماند خانگی (نمونه موردی شهر گرگان)، نشان دادند که مشارکت شهروندان نواحی مختلف شهر گرگان در مدیریت پسماند خانگی تفاوت معناداری دارد و منطقه دو با دو منطقه سه و یک از نظر مشارکت مردمی در مدیریت پسماند متفاوت می باشند، همچنین بین متغیرهای پایگاه اجتماعی و اقتصادی و مدیریت پسماند خانگی رابطه وجود دارد، علاوه بر این جنسیت، سن و سطح سواد در میزان مشارکت نقش داشته است. جامعه آماری این پژوهش سه ناحیه از مناطق سه گانه شهر گرگان بوده است، روش نمونه گیری خوشه ای و حجم نمونه ۳۸۲ نفر از خانوارهای ساکن در مناطق شهر گرگان می باشند.

■ یافته های تحقیق خبری و آزاد ارملی (۱۳۹۳) نشان می دهد که متغیرهای میزان تحصیلات، عوامل اجتماعی همانند آموزشی، مشارکتی و رسانه ای، عوامل اقتصادی، سیاسی و فرهنگی با پذیرش مدیریت پسماند دارای همبستگی معناداری می باشد. جامعه مورد مطالعه این تحقیق را کلیه زنان خانه دار ساکن مناطق چهار گانه شمال، جنوب، شرق و غرب شهر تهران تشکیل می دهند که با روش تصادفی طبقه ای با انتساب متناسب، از ۳۹۲ نفر از آنان داده جمع آوری شده است.

■ خوارزمی و ولی پور ارمی (۱۳۹۲) در مقاله ای با عنوان "مدیریت جامع پسماندهای شهری با اولویت تفکیک از مبدا بر مبنای تفکر سیستمی، مطالعه موردی: شهرستان ساری" ابراز داشته اند که افزایش تولید زباله و افزایش هزینه جمع آوری و انهدام آن در کنار محدودیت بودجه شهرداریها، خسارت اکولوژیکی، کمیابی اراضی برای دفن زباله، مدیریت موثر پسماندهای شهری را امری اجتناب ناپذیر ساخته است. مطالعات انجام گرفته بیان کننده این است که در زمینه مدیریت زباله، نگرش تک سیاستی در برنامه ریزی از اثربخشی و کارآیی کافی برخوردار نبوده و باید مجموعه ای از سیاست ها را در ارتباط با یکدیگر در نظر گرفت. این مقاله در راستای نگرش همه جانبه و فراگیر و با هدف ارائه مدل اثربخش در زمینه مدیریت پسماندهای شهرهای شمالی به ویژه شهرستان ساری، رویکرد مدیریت جامع پسماند را با اولویت کاهش تولید زباله، استفاده مجدد از آن و بازیافت و استحصال انرژی که مطلوب بودن هر سه بعد زیست محیطی، اقتصادی و اجتماعی را شامل میشود بر مبنای برنامه ریزی مبتنی بر تفکر سیستمی و رسم دیاگرام چرخه علی و معلولی پیشنهاد می کند. برای رسیدن به این هدف، در کنار مطالعات اسنادی از روش کیفی و مصاحبه های مستقیم با کارشناسان مربوطه استفاده گردید.

■ مظاهری و کرامتی نژاد (۱۳۹۲) پژوهشی با عنوان "بررسی میزان تاثیر آموزش های چهره به چهره عوامل شهرداری تهران بر رفتار شهروندان در مبحث مدیریت پسماند شهری (مطالعه موردی منطقه ۱۸ تهران)" و با هدف تعیین میزان اثربخشی دوره های آموزش چهره به چهره عوامل شهرداری تهران بر رفتار شهروندان در امر مدیریت پسماندهای شهری، انجام داده اند زیرا معتقدند که برنامه های آموزشی تنها زمانی می تواند ارزشمندی خود را توجیه کند که شواهد قابل اطمینان و معتبری در مورد تاثیر آموزش بر بهبود رفتار و عملکرد شرکت کنندگان و بالطبع منافع مردم عرضه کند. جامعه آماری این تحقیق شامل زنان خانه دار ساکن در منطقه ۱۸ شهرداری تهران می باشد که از ۳۴۱ نفر از آنها داده

جمع آوری شده است. یافته های این تحقیق نشان می دهد. نتایج برآمده از تحقیق نشان می دهد که اثربخشی دوره های آموزش چهره به چهره در رفتار شهروندان پیرامون مبحث مدیریت پسماند شهری بر ۳ سطح: دانش شهروندان، بینش شهروندان و کنش شهروندان تاثیر گذار بوده است.

■ در تحقیقی که توسط رهنما و کاظمی خیبری (۱۳۹۱) در رابطه با "بازنگری راهبردی حوزه خدمات شهری مدیریت محلی ایران با تاکید بر پسماند شهری در شهر مشهد" صورت گرفته است، نگاه سیستمی را اصلی جدا ناپذیر از مدیریت شهری دانسته اند و معتقدند که اداره مطلوب شهرها و مخصوصاً کلان شهرها بدون مدیریت یکپارچه شهری امکان پذیر نمی باشد و مدیریت یکپارچه شهری همان نگاه سیستمی است که مولود نگاه استراتژیک می باشد. بر اساس یافته های این پژوهش شناخت نیازها و اولویت های شهروندان مشهودی (شهروند مداری) و ایجاد محیط زیست سالم و پایدار می بایست مبنا و ملاک تصمیم سازی ها و تصمیم گیری ها در سیاستگذاری و برنامه ریزی برای کلان شهر مشهد باشد که بدون نگاه راهبردی و استراتژیک ممکن نمی باشد.

■ عابدین زاده و همکارانش (۱۳۹۰) به "بررسی عوامل راهبردی مدیریت پسماند شهر رشت با استفاده از روش SWOT و تشکیل ماتریس QSPM" پرداخته اند، آنها معتقدند که از آنجا که مدیریت پسماندهای شهری به عواملی همچون تولید زواید، جمع آوری، حمل و نقل، دفن زباله و بازیافت آن بستگی دارد و بنابراین محدوده این مدیریت وسیع و متغیر است، راهی جز اعمال مدیریت راهبردی در این زمینه وجود ندارد. بدین منظور این محققان از ماتریس SWOT (تحلیل نقاط قوت، ضعف، فرصت و تهدید) به منظور تحلیل عملکردها و وضعیت شکاف ها بهره برده اند. به این منظور ابتدا نسبت به شناسایی عوامل درونی و بیرونی تاثیر گذار بر مدیریت پسماندهای شهر رشت اقدام و در مرحله بعد به تجزیه و تحلیل و تدوین راهبرد مورد نظر با استفاده از ماتریس QSPM پرداخته شد. بررسی ماتریس های عوامل داخلی و خارجی مبین آن است که مدیریت پسماند شهر رشت از نظر عوامل درونی ضعیف عمل کرده، در حالی که ارزیابی عوامل خارجی نشان می دهد با توجه به امتیاز کسب شده در وضعیت فعلی با تقویت فرصت ها و رفع تهدیدها می تواند به خوبی عمل کند. نتایج حاصل از ماتریس برنامه ریزی راهبردی کمی نشان می دهد بیشترین جذابیت مربوط به اجرایی شدن قانون مدیریت پسماند و کمترین جذابیت مربوط به روش مناسب کاهش آلاینده ها در محل دفن است.

■ در سال ۱۳۸۸، منیژه مجلسی نیز با پرداختن به "نقش مشارکت های مردمی در سیستم مکانیزه جمع آوری زباله" و تحلیل یافته ها به این نتیجه رسید که در بعضی مواقع جهت پیشبرد اهداف طرح برنامه ریزی، مشارکت اجباری نیز لازم می باشد، به عبارت دیگر نقش حضور فعالانه مردم در اجرای بهتر طرح های بهسازی به عنوان عاملی موثر می باشد.

■ در سال ۱۳۸۸، مهدی فرزادکیا و همکاران به بررسی برنامه مدیریت جامع پسماند شهر تهران در افق سال ۱۳۹۲ پرداختند که پس از گردآوری اطلاعات از طریق پرسشنامه و انجام مصاحبه و مشاهدات عینی به این نتیجه رسیدند که با در نظر گرفتن سابقه برنامه های مدیریتی پسماند در ایران و واقعیت های فرهنگی و اجرایی موجود، دستیابی به اهداف تدوین شده در افق سال ۱۳۹۲ ممکن نیست.

■ هاشم پور و همکاران در سال ۸۶ در مطالعه ای با عنوان "بررسی وضعیت تفکیک از مبدا و بازیافت پسماندهای خشک در کلان شهر تهران" اشاره می کند: در سالهای اخیر با همت سازمان بازیافت و تبدیل مواد، ادارات بازیافت شهرداری ها و پیمانکاران، امر تفکیک در مبدأ و همکاری رو به افزایش مردم، حجم قابل توجهی از پسماندهای خشک قابل تفکیک، در مبدأ جدا سازی و مانع از دست رفتن همیشگی آنها شده است.

با توجه به آنچه از برخی مطالعات انجام شده مطرح شد، اکثر این مطالعات صرفنظر از زمان و شهر محل تحقیق، بر لزوم بازیافت زباله های شهری در جهت کاهش آلاینده ها، حفظ محیط زیست و صرفه جویی اقتصادی تاکید دارند و نقش مردم و آموزش و

مشارکت آنها را در برنامه ها ضروری می دانند. نگاه سیستمی و مدیریت جامع شهری، استفاده از روش های مناسب با فرهنگ و شرایط اقتصادی و اجتماعی و فرهنگی هر شهر و منطقه، استفاده از روش های بهداشتی و حامی محیط زیست و اقتصادی، تفکیک پسماند از محل تولید، نظارت بر برنامه ها از نکات کلیدی اشاره شده در این تحقیقات است.

روش شناسی

این مطالعه به سفارش شهرداری منطقه ۵ تهران انجام و بخشی از یافته های آن در این مقاله ارائه شده است، نگرش و مشارکت شهروندان منطقه ۵ شهرداری تهران در طرح مدیریت پسماند به روش کمی با استفاده از پیمایش و ابزار پرسشنامه مورد بررسی و سنجش قرار گرفته است. دلیل استفاده از پیمایش تحقیق از یک جامعه بزرگ و قابلیت اعتماد بیشتر تحقیق است (بی، ۱۳۸۳). متغیرهای این مطالعه شامل میزان آشنایی با برنامه تفکیک و جمع آوری زباله خشک و تر، میزان ضرورت احساس شده در زمینه تفکیک پسماندها و بازیافت آنها، میزان احساس وظیفه جهت مشارکت در طرح مدیریت پسماند، میزان تفکیک زباله تر و خشک و میزان تولید زباله کمتر است که جنسیت، سن، سواد و وضعیت اشتغال متغیرهای کنترل هستند. جامعه آماری، شهروندان منطقه ۵ شهرداری تهران هستند که براساس اطلاعات سایت شهرداری این منطقه در سال ۹۳، ۸۹۶،۷۹۵ نفر می باشند. منطقه ۵ شهرداری تهران در شمال غربی تهران واقع گردیده است. این منطقه با مساحت تقریبی ۷/۵۴ هکتار، جمعیتی بیش از ۸۰۰ هزار نفر را در خود جای داده است. بر اساس تقسیمات داخلی شهرداری این منطقه از ۷ ناحیه و ۲۹ محله تشکیل شده است (سایت شهرداری منطقه ۵ تهران، ۱۳۹۴).

جدول (۱): ویژگی های جمعیتی منطقه ۵ شهرداری تهران

کل جمعیت	۸۹۶،۷۹۵	نفر
تراکم جمعیت	۱۶،۴۷۰	نفر در کیلومتر مربع
جمعیت شناور	۱،۵۵۷،۹۲۵	نفر
رده های سنی	زیر ۲۰ سال	۲۲۴،۰۵۸ نفر
	۲۰ تا ۴۰ سال	۲۷۵،۴۸۸ نفر
	۴۰ به بالا	۳۹۷،۲۴۹ نفر
تفکیک جنسیتی	مرد	۴۶۲،۳۵۴ نفر
	زن	۴۳۴،۴۴۱ نفر
سطح تحصیلات	پاسواد	۷۶۷،۰۷۲ نفر
	بی سواد	۱۲۹،۷۲۳ نفر
تعداد کل خانوار	۲۶۹،۳۴۷	خانوار

حجم نمونه بر اساس فرمول کوکران ۴۰۰ بدست آمده که برای اطمینان بیشتر دوبرابر این تعداد یعنی ۸۰۰ نفر از شهروندان این منطقه در تمام محلات به شیوه خوشه ای چند مرحله ای مورد پرسش قرار گرفته اند، ابتدا هر محله به ۳ قسمت شمال، مرکز و جنوب تقسیم شده و در هر محدوده بر اساس بلوک بندی نمونه گیری منظم انجام شده و پرسشنامه ها به صورت حضوری و گاهاً به شکل مصاحبه تکمیل گردیده است. این تحقیق دارای اعتبار محتوا است و روایی آن از طریق آلفای کرونباخ (بیش از ۰،۷) مورد تایید قرار گرفته است.

یافته ها

نمونه مورد مطالعه که شهروندان منطقه ۵ تهران هستند، به طور متوسط ۴۲ سال سن داشتند که ۵۲ درصد از آنها زن بوده اند و اغلب آنها تحصیلات دیپلم و بالاتر دارند؛ حدود ۴۸ درصد از افراد مورد مطالعه "شاغل" و بعد از آن، بیشترین فراوانی به "زنان خانه دار" تعلق داشته است. این افراد به طور متوسط ۲ میلیون تومان هزینه ماهانه دارند.

پاسخگویان در حد زیادی با برنامه تفکیک و جمع آوری زباله خشک و تر آشنایی دارند و بیشتر از طریق "تلویزیون" و سپس "تبلیغات محیطی شهرداری" در رابطه با تفکیک و جمع آوری زباله خشک و تر اطلاعات کسب کرده اند.

آنها ضرورت تفکیک زباله های خشک و تر، بازیافت مجدد زباله ها، جمع آوری و بازیافت پسماندهای تر و خشک توسط شهرداری را خیلی زیاد عنوان کرده اند. پاسخگویان میزان مسئولیت خود را به عنوان یک شهروند در طرح تفکیک زباله از مبدا بسیار زیاد و میزان تلاش خود را برای تولید زباله کمتر، زیاد ارزیابی می کنند.

نمونه مورد مطالعه، میزان تفکیک زباله تر و خشک خود را در حد زیاد ارزیابی کرده اند و حدود ۹۴ درصد آنها می گویند که حداقل پسماندهای خود را در ۲ گروه یا بیشتر تفکیک و دسته بندی می کنند. در بیش از نیمی از خانواده ها مادر و بیش از یک چهارم آنها تمام اعضای خانواده این کار را انجام می دهند.

حدود ۴۳ درصد از شهروندان، زباله های خشک خود را در "کنار مخازن زباله تر" و حدود ۱۶ درصد در درون مخازن زباله تر قرار می دهند، بدین طریق حدود ۶۰ درصد پاسخگویان مخزن زباله تر را به عنوان مکان در دسترس برای تخلیه زباله خشک در نظر می گیرند. ۸،۲ درصد از افراد زباله های خود را به ایستگاه های بازیافت و ۵،۹ به ماشین های ملودی تحویل داده، ۱۶،۱ درصد افراد نیز زباله های خشک خود را به مخازن ویژه زباله خشک می ریزند؛ با این حساب فقط حدود ۳۰ درصد از افراد در این مطالعه از مراجع مورد تایید شهرداری، استفاده می کنند و پسماندها عملاً یا به زباله گردها رسیده یا با زباله های تر مخلوط شده و آلودگی محیط اطراف مخازن را زیاد می کند.

میزان آشنایی با "برنامه تفکیک و جمع آوری زباله خشک و تر" زیاد اعلام شده است و همانگونه که نتایج آزمون تی نشان می دهد تفاوت معناداری در این زمینه بین زنان و مردان وجود ندارد

جدول (۲): آزمون تی با دو نمونه مستقل - مقایسه میانگین میزان آشنایی با برنامه تفکیک و جمع آوری زباله خشک و تر در زنان و مردان

Sig	df	مقدار تی	تفاوت میانگین	میانگین میزان آشنایی (از ۱۰۰)	
				زنان	مردان
۰،۳۷۴	۷۸۱،۷	۰،۸۹	۲	۷۰	۶۸

همانگونه در جداول ۳ و ۴ مشخص است زنان و مردان منطقه ۵ شهرداری تهران در نمونه مورد مطالعه، میزان ضرورت تفکیک و بازیافت پسماندها را خیلی زیاد عنوان کرده اند و تفاوت معناداری نیز در نگرش زنان و مردان در این زمینه با توجه به آزمون تی انجام شده ندارد.

جدول (۳): آزمون تی با دو نمونه مستقل - مقایسه میانگین میزان ضرورت احساس شده جهت افکیک زباله ها در زنان و مردان

sig	df	مقدار تی	تفاوت میانگین	میانگین میزان ضرورت تفکیک زباله (از ۱۰۰)	
				زنان	مردان
۰،۵۹۷	۷۸۱،۱۶	۰،۵۳	۰،۶	۹۱	۹۱،۶

جدول (۴): آزمون تی با دو نمونه مستقل - مقایسه میانگین میزان ضرورت احساس شده جهت بازیافت زباله ها در زنان و مردان

sig	df	مقدار تی	تفاوت میانگین	میانگین میزان ضرورت بازیافت زباله (از ۱۰۰)	
				زنان	مردان
۰،۹۹۹	۷۶۷،۴۱	۰،۰۰۲	۰	۸۸	۸۸

زنان و مردان پاسخگو در منطقه ۵ شهرداری تهران، میزان وظیفه خود را در این طرح خیلی زیاد عنوان کرده اند و نظرات آنها بین زنان و مردان تفاوت معناداری با توجه به آزمون تی وجود ندارد.

جدول (۵): آزمون تی با دو نمونه مستقل - مقایسه میانگین احساس وظیفه جهت مشارکت در طرح تفکیک زباله از مبدا در زنان و مردان

Sig	df	مقدار تی	تفاوت میانگین	میانگین میزان احساس وظیفه جهت مشارکت در طرح تفکیک زباله از مبدا (از ۱۰۰)	
				زنان	مردان
۰،۸۵۹	۷۸۱،۸۱	۰،۱۷۷	۰،۴	۸۳،۴	۸۳،۸

میزان تفکیک زباله تر و خشک از سوی نمونه مورد مطالعه زیاد ابراز شده و با توجه به نتایج آزمون تی تفاوت معناداری بین زنان و مردان مشاهده نشد.

جدول (۶): آزمون تی با دو نمونه مستقل - مقایسه میانگین میزان تفکیک زباله در زنان و مردان

sig	df	مقدار تی	تفاوت میانگین	میانگین میزان تفکیک زباله (از ۱۰۰)	
				زنان	مردان
۰,۸۲۶	۷۷۲	۰,۲۱۹	۰,۴	۷۸,۴	۷۸

میزان تلاش برای ایجاد زباله کمتر از دید پاسخگویان زیاد عنوان شده که بین زنان و مردان نیز تفاوت معناداری در این زمینه مشاهده نشد.

جدول (۷): آزمون تی با دو نمونه مستقل - مقایسه میانگین میزان تلاش برای ایجاد زباله کمتر در زنان و مردان

sig	df	مقدار تی	تفاوت میانگین	میانگین میزان تلاش برای ایجاد زباله کمتر (از ۱۰۰)	
				زنان	مردان
۰,۶۵۶	۷۶۴,۶	۰,۴۴۶	۰,۶	۷۵,۶	۷۵

جدول شماره ۸، ۹ و ۱۰ میانگین میزان احساس وظیفه جهت مشارکت در طرح مدیریت پسماند را با توجه به متغیر جنسیت و ۳ متغیر تحصیلات، وضعیت اشتغال و سن نشان می دهد. اگر چه تفاوت معناداری در این زیر شاخص ها در زنان و مردان دیده نمی شود، ولیکن افراد بالای دیپلم صرفنظر از جنسیت، زنان شاغل، زنان جوان و مردان سالمند با تفاوت اندک این احساس وظیفه را بیشتر اظهار کرده اند.

جدول (۸): میانگین میزان احساس وظیفه جهت مشارکت در طرح تفکیک زباله از مبدأ - به تفکیک جنسیت و تحصیلات

میانگین (از ۱۰۰)			
مردان		زنان	
بالاتر از دیپلم	دیپلم و پایین تر	بالاتر از دیپلم	دیپلم و پایین تر
۸۵	۸۲,۴	۸۴,۶	۸۲,۵

جدول (۹): میانگین میزان احساس وظیفه جهت مشارکت در طرح تفکیک زباله از مبدأ - به تفکیک جنسیت و اشتغال

میانگین (از ۱۰۰)			
مردان		زنان	
غیر شاغل	شاغل	غیر شاغل	شاغل
۸۴,۶	۸۳,۸	۸۲,۴	۸۸

جدول (۱۰): میانگین میزان احساس وظیفه جهت مشارکت در طرح تفکیک زباله از مبدأ - به تفکیک جنسیت و سن

میانگین (از ۱۰۰)					
مردان			زنان		
بالاتر از ۶۴ سال	میانسال (۳۰-۶۴)	جوان (۱۸-۳۰)	بالاتر از ۶۴ سال	میانسال (۳۰-۶۴)	جوان (۱۸-۳۰)
۸۸,۴	۸۴	۸۱,۶	۸۲	۸۲	۸۶,۸

بحث و نتیجه گیری

توسعه پایدار و انسانی بدون توجه به ابعاد مختلف اجتماعی، اقتصادی، زیست محیطی و... محقق نمی شود. مدیریت پسماند نیز تمام حوزه های توسعه را در بر می گیرد و از ضروریات زندگی شهری امروز خصوصا با توجه افزایش جمعیت و روند تصاعدی افزایش زباله محسوب می شود. سلامت و ایمنی دو ضرورت اصلی برای مدیریت پسماند است، از طرف دیگر بازیافت و استفاده مجدد می تواند بازده اقتصادی را نیز به آن بیافزاید. بر این مبنای شهرداری تهران تلاش کرده تا با مکانیزه کردن جمع آوری پسماند و ترغیب و آگاهی بخشی به شهروندان جهت تفکیک پسماند خشک و تر در این زمینه اقدام کنند. طرح هایی چون کمپین آسمان آبی، زمین پاک از جمله برنامه اطلاع رسانی که شهرداری کوشیده تا هر چه بیشتر مشارکت شهروندان را در این طرح ها جلب

کند. اگر چه به نظر می رسد این طرح و برنامه های آموزش و فرهنگسازی موفق بوده ولیکن به خاطر ضعف زیر ساختارها (علیرغم موفقیت در بخش پسماند تر) در بخش پسماند خشک چندان موفق نبوده است. بدین معنی که علیرغم ایجاد دغدغه در شهروندان و تفکیک زباله ها در مبدا، عملاً با مخلوط شدن زباله ها در مخازن زباله های تر، ضمن از بین رفتن کیفیت زباله ها و سختی کار جداسازی و بازیافت آنها، مجالی را برای زباله گردها فراهم می کند که ضمن بردن زباله های باارزش تر، با پاره کردن کیسه های نایلونی و کندو کاو زباله ها محیط اطراف پسماندها را به شدت مغشوق، آلوده و نامنظم کنند.

صرفنظر از عملکرد شهرداری در طرح مدیریت پسماند، نتایج این تحقیق حاکی از دو نتیجه مهم است؛ اول اینکه شهروندان منطقه ۵ شهرداری تهران نسبت به این طرح مطلع هستند و گرایش مثبتی دارند و تلاش می کنند تا در آن مشارکت کنند. همانگونه که یافته های تحقیق نشان داد در نمونه مورد مطالعه میزان آشنایی، میزان ضرورت اجرا، میزان احساس و وظیفه، میزان تفکیک زباله و میزان تلاش برای تولید زباله در سطح بالایی بوده است.

دوم اینکه علیرغم تمرکز بسیاری از برنامه برای زنان و خصوصاً زنان خانه دار در حوزه پسماند خانگی و یافته های تحقیقات گذشته و تفکر سنتی، گروه های مختلف زنان و مردان (صرفنظر سن، سواد و اشتغال) آشنایی، تمایل و مشارکت بالایی در این زمینه داشته اند و این حوزه دیگر قلمرو زنانه محسوب نمی شود و تمامی اقشار به گونه ای مشابه و هم نگرش هستند. این یافته ها کمک می کنند تا برنامه ریزان حوزه شهری و مدیریت پسماند با نگاه جامع تری به در نظر گرفتن همه گروه ها در طرح توجه و از ظرفیت همگان در این طرح بهره ببرند. نگاه کلیشه ای در قلمداد کردن این طرح در حوزه خانه و مسئول دانستن زنان در این زمینه عملاً توسط مردم نفی شده است و امیدواری بیشتری را در سایر زمینه ها ایجاد می کند که بسیاری مسائل و برنامه ها را می توان با مشارکت برابر دو جنس پیش برد و نتایج بهتری را شاهد بود.

منابع

۱. اردستانی جوادی حوریه؛ محمودی مریم؛ لشگرآرا؛ فرهاد. ۱۳۹۸. ارزیابی اثربخشی آموزش های سرای محلات در زمینه مدیریت پسماند بر رفتار شهروندان (مورد مطالعه: منطقه ۱۴ شهرداری تهران). نشریه مطالعات علوم محیط زیست. ۴(۱): ۱۰۶۷-۱۰۷۹
۲. بیی، ارل، ۱۳۹۳، روش تحقیق در علوم اجتماعی، انتشارات سمت
۳. جغتایی؛ فائزه؛ موسوی، میرطاهر؛ زاهدی، محمد جواد. ۱۳۹۵. ابعاد و مؤلفه های توسعه اجتماعی در برنامه های توسعه. فصلنامه علمی و پژوهشی رفاه اجتماعی. ۱۶ (۶۳):
۴. خبری، شقایق و آزاد ارمکی، اکرم، ۱۳۹۳، شناسایی عوامل موثر بر پذیرش مدیریت پسماند توسط شهروندان شهر تهران، مطالعات مدیریت شهری، سال ششم، شماره هفدهم، صفحات ۶۷-۷۹.
۵. خوارزمی، امید علی و ولی پور ارمی، معصومه (۱۳۹۲)، مدیریت جامع پسماندهای شهری با اولویت تفکیک از مبدا بر مبنای تفکر سیستمی، مطالعه موردی: شهرستان ساری، پنجمین کنفرانس برنامه ریزی و مدیریت شهری، ۴ و ۵ اردیبهشت ۱۳۹۲، مشهد.
۶. رایینز، استیفن، ۱۳۸۸، تئوری سازمان: ساختار و طرح سازمانی، مترجم: سید مهدی الوانی و حسن دانایی فرد، تهران، انتشارات صفار، چاپ بیست و ششم
۷. رهنما، محمد رحیم و کاظمی خیبری، خلیل الله، ۱۳۹۱، بازنگری راهبردی حوزه خدمات شهری مدیریت محلی ایران با تاکید بر پسماند شهری؛ مطالعه موردی: کلانشهر مشهد، مدیریت شهری، شماره ۳۰، صفحات ۳۱۹-۳۰۷.
۸. زکی، محمد علی و همکاران، ۱۳۸۵، بررسی اثر بخشی سازمانی مدارس آموزش و پرورش شهر اصفهان، مجله علوم اجتماعی و انسانی دانشگاه شیراز، دوره بیست و چهارم، شماره دوم، پیاپی ۴۷
۹. سایت سازمان پسماند شهرداری تهران به آدرس pasmand.tehran.ir
۱۰. سایت شهرداری تهران به آدرس www.tehran.ir
۱۱. سایت شهرداری منطقه ۵ تهران به آدرس region5.tehran.ir

۱۲. عابدین زاده، نیلوفر؛ عابدین زاده، فریماه و عابدی، طویلی (۱۳۹۰)، بررسی عوامل راهبردی مدیریت پسماند شهر رشت با استفاده از روش SWOT و تشکیل ماتریس QSPM، محیط شناسی، سال سی و هفتم، شماره ۵۷، صفحات ۹۳-۱۰۴
۱۳. غلامی، یونس؛ تقفی، مهدی؛ حیدری مریم، ۱۳۹۷. تاثیر عوامل اجتماعی اقتصادی در مشارکت شهروندان با تاکید بر مدیریت پسماند خانگی (نمونه موردی شهر گرگان). فصلنامه آمایش جغرافیایی فضا. ۳۰: ۱۴۹-۱۵۸
۱۴. مجلسی، منیره. ۱۳۹۳. نقش مشارکت های مردمی در سیستم مکانیزه جمع آوری زباله، سومین همایش ملی مدیریت پسماند
۱۵. مظاهری، محمد مهدی و کرامتی نژاد، حسین، ۱۳۹۲، بررسی میزان تاثیر آموزش های چهره به چهره عوامل شهرداری تهران بر رفتار شهروندان در مبحث مدیریت پسماند شهری (مطالعه موردی منطقه ۱۸ تهران)، مطالعات مدیریت شهری، سال پنجم، شماره چهاردهم، صفحات ۶۴-۴۹.
۱۶. نجفی، آزاده. ۱۳۹۴. نقش زنان در مدیریت پسماند در کلان شهر تهران؛ همایش علمی آسمان آبی- زمین پاک
۱۷. نجفی، علی؛ آدینه باجگیران، علی؛ عبدالله زاده، رضا؛ سهرابی، محمد و واسعی، سمیه (۱۳۸۸)، استفاده از سامانه پشتیبان تصمیم گیری در تعیین راهبردهای مدیریت پردازش و دفع پسماند با رویکرد اصلاح الگوی مصرف (مورد مطالعاتی شهر مشهد)، مدیریت شهری، شماره ۲۴، صفحات ۱۶-۷.
۱۸. نورپور و همکاران. ۱۳۹۲. بررسی فرآیند مدیریت پسماند در جهان و ایران، تهران، نشر مدیریت فناوری اطلاعات و مرکز اسناد
۱۹. هاشم پور و همکاران، ۱۳۸۶، بررسی وضعیت تفکیک از مبدا و بازیافت پسماندهای خشک در کلانشهر تهران، دهمین همایش ملی بهداشت محیط